

Лекція 6 НЕКЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

ПЛАН

Розуміння сучасної світової філософії.	1
Некласична філософія XIX ст.	2
а) Філософія марксизму.	2
б) „Філософія життя”	3
в) Християнський екзистенціалізм С.К’єркегора.	5
г) Позитивізм (перша і друга хвилі розвитку).	5
Некласична філософія XX ст.	7
а) Неопозитивізм і постпозитивізм (третя та четверта хвилі розвитку).	7
б) Структуралізм.	8
в) Герменевтика.	9
г) Феноменологія.	9
г) Антропологія фрейдизму.	10
д) Екзистенціальна філософія та її різновиди.	11

Розуміння сучасної світової філософії.

Сьогодні філософія є засобом критичного аналізу, усвідомлення найзначніших, універсальних процесів і проблем, від яких залежить розвиток сучасної цивілізації. Все більшого значення в осмисленні світу набуває принцип єдності протилежностей. Їх гармонічного поєднання для усвідомлення загальнолюдських інтересів і цінностей. Для відвернення загрози самознищення людства, для збереження життя на планеті.

В концепціях сучасної світової філософії знайшли специфічне відображення, по-перше, суперечності нинішнього суспільства і, по-друге, об’єктивні тенденції розвитку сучасного світу в цілому: проблеми людини, культури, глобальні проблеми тощо. Тому **основне завдання сучасної філософії** – вивчення глибинних зрушень у культурі, динаміки співвідношень між різними її сферами (наука, технологія, політика, мораль та ін.) в усьому їх різнобарв’ї та суперечливій взаємодії різних пластів.

Можна виділити три ідеї, які мали вплив на філософську думку XX ст.

1. Людина – це істота, яка володіє даром створювати символи. Жодна істота на землі не будує між собою і природою символічного середовища. Це здатна робити тільки людина (Е. Кассілер).

2. Людина, отримавши відносну самостійність від природи, набула можливості саморозвитку, перевтілення (М.Шелер).

3. Спонтанність людської природи. Здатність людини змінювати людське буття ніби знову відтворює саму людину не тільки духовно і екзистенціально, а й як біологічний вид (Е. Фромм).

Сучасність у філософії має свій внутрішній масштаб. За звичкою, початком сучасного етапу вважають кінець XIX ст., коли з’явилися „некласичні” **форми філософування**, що стали в Європі домінуючими на початку XX ст.

Класична філософія, чи „метафізика”, як її іноді називають в сучасній літературі, з часів Античності до Гегеля – була „розумовою”, спиралась на силу мислення та логіки і мала аналізувати визначене коло необхідного мінімуму традиційної для всієї філософії проблематики: онтологічні, гносеологічні, методологічні проблеми (аксіологічні також розглядались). Часом залучались логіка, етика й естетика. І все це – в контексті раціонального аналізу. Таким чином, характерною ознакою класичної філософії була безмежна віра в розум, у його здатність пізнати світ і встановити „царювання розуму” в ньому.

Якщо класичну філософію можна назвати філософією розуму і пізнання, то сучасна **некласична філософія** стає філософією людини і філософією мови. Класичні метафізичні схеми все частіше не задовольняли багатьох філософів XIX ст. саме тим, що, на їх погляд, в такій філософії була втрачена людина. Нові філософи вважали, що специфічність і багатомірність суб’єктивних проявів людини не охоплюється методами розуму й науки. Вони брали за первинну реальність не світ, буття, Дух чи природу, а життя, існування людини. Тому увага зосереджується навколо проблем сенсу та долі людського буття, людської суб’єктивності, духовного досвіду людини, світу її повсякденності, на сферах історії та культури, мови та спілкування.

ОСНОВНІ ОПОЗИЦІЙНІ НАПРЯМКИ:

1. **Ірраціоналізм** – вчення, згідно з яким основою світу є щось нерозумне (воля, інстинкт), а джерелом пізнання – інтуїція, почуття. Ірраціоналістичний – екзистенціально-антропологічний напрям: „філософія життя”, екзистенціалізм, психоаналітична філософія, філософська антропологія, герменевтика, феноменологія та інші.

2. **Раціоналізм** (лат. розумний) – філософський напрям. Який визначає центральну роль в аналізі розуму, мислення. Раціоналістичний – позитивістський напрям: позитивізм (неопозитивізм, постпозитивізм), структуралізм тощо.

Некласична філософія XIX ст.

Серед напрямків і течій некласичної філософії XIX ст. є кілька ліній, які найбільш яскраво характеризують основні тенденції її розвитку. Це:

- 1) ірраціоналістично-гуманістична;
- 2) релігійна;
- 3) позитивістська.

Але сучасний стан розвитку філософії є спадщиною критичного переосмислення класичної філософії.

а) Філософія марксизму.

Карл Маркс (1818-1883) і **Фрідріх Енгельс** (1820-1895), творці так званого марксизму. **Марксизм** – ідеологічна течія, яка охоплює філософію, політичну економію і „теорію” революційного перетворення буржуазного суспільства в соціалістичне і комуністичне (т. з. науковий соціалізм). Головним завданням цієї ідеологічної доктрини її творці проголосили звільнення робітничого класу (пролетаріату) від експлуатації і побудову суспільства, вільного від соціального гноблення. В цьому плані вони виступили як продовжувачі утопічних соціалістичних теорій (Т. Мор, Т. Кампанелла, К. Сен-Сімон, Ш. Фур’є та ін.), які зображали щасливе суспільство, побудоване на засадах соціальної рівності і вільної праці.

Філософією марксизму є *матеріалізм*. К. Маркс вважав, що не суб'єкт (ідея) визначають об'єкт (матеріал), а навпаки. В радянському марксизмі він називався *діалектичний та історичний матеріалізм*. Її творці поширили матеріалізм на розуміння історії і суспільних явищ – створили історичний матеріалізм, або матеріалістичне розуміння історії. Останній пояснює об'єктивний, незалежний від людського пізнання процес розвитку матерії дією трьох законів: закону переходу кількості в якість, закону єдності і боротьби протилежностей і закону заперечення заперечення.

Філософія Маркса спрямована на практичне перетворення суспільства через зміну економічних відносин („базису“) революційним шляхом, оскільки саме економічне життя суспільства являє собою його реальне *буття*, що визначає суспільну свідомість.

Рушійною силою суспільного прогресу Маркс і Енгельс вважали класову боротьбу, завдяки якій відбувалася послідовна зміна суспільно-економічних формацій (первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістично-буржуазної, соціалістичної-комуністичної). Таким чином, історія уявляється цілком детермінованим процесом розвитку продуктивних сил, виробничих відносин, класових антагонізмів – та послідовністю соціальних революцій.

Головний економічний твір Маркса – „**Капітал**“ – присвячений дослідженню фундаментальних протиріч капіталістичного суспільства, що виникають внаслідок виробництва доданої вартості і призводять до *відчуження* робітника від засобів виробництва, від держави, культури. Подолати це тотальне відчуження можна через *ліквідацію приватної власності*. Тому Маркс говорить про *неминучість* руху суспільства в напрямку до *комунізму*, коли будуть усупільнені засоби виробництва, а разом із тим відімууть класи і держава (як орган насильства пануючого класу над іншими).

Ідеї філософії марксизму справили надзвичайно глибокий вплив як на розвиток філософської думки, так і на життя суспільства і продовжують функціонувати у духовній культурі кінця ХХ ст.

б) „Філософія життя“

У перші десятиріччя ХІХ ст. діалектичному вченні Гегеля намагається протиставити світову волю **Артур Шопенгауер** (1788 – 1860). За Шопенгауером, сутність особи становить незалежна від розуму *воля* – сліпе хотіння, невіддільне від тілесного існування людини, котра є проявом космічної волі, основою та істинним змістом усього суцього. Він намагався довести, що всі людські біди мають космічний характер, і тому ніякі суспільно-політичні перетворення нічого не здатні змінити в житті людини і суспільства. Головна його праця „**Світ як воля і уявлення**“. Отже, А. Шопенгауера вважають засновником *волюнтаризму* – філософської течії, яка проголошує основою світу волю, протиставляючи її розуму. А його ірраціоналістична філософія була одним із основних джерел „філософії життя“, а також попередницею деяких сучасних психологічних концепцій.

„**Філософії життя**“ як філософський напрямок склалась у кінці ХІХ ст. Головним чином у Німеччині та Франції. Виникаючи як опозиція класичному раціоналізму, вона звертається до життя як первинної реальності, цілісного органічного процесу. Саме поняття „*життя*“ в руслі цих орієнтацій багатозначне і невизначене, воно трактується в різних планах:

- *біологічному* (Фрідріх Ніцше);
- *космологічному* (Анрі Бергсон);
- *культурно-історичному* (Вільгельм Дільтей, Освальд Шпенглер, Георг Зіммель).

Основа життя, за концепцією **Ф.Ніцше** (1844 – 1900), – це воля. Життя є проявом волі, але не абстрактної світової волі, як у Шопенгауера, а конкретної, визначеної волі – волі до влади. Життя для мене, підкреслює Ніцше, тотожне інстинкту зростання, влади, накопичення сил, зміцнення існування; якщо відсутня воля до влади, істота деградує.

Ніцше вводить поняття „*воля до влади*”. Від психологічного трактування цього поняття він згодом переходить до онтологічної його інтерпретації, а також прагне на цій основі філософськи обґрунтувати *культ надлюдини*. Вчення Ніцше про надлюдини ґрунтується на таких положеннях:

- ✓ цінність життя є єдиною безумовною цінністю і збігається вона з рівнем „волі до влади”;
- ✓ існує природна нерівність людей, обумовлена відмінністю їхніх життєвих сил та „волі до влади”;
- ✓ сильна людина, природжений аристократ, є абсолютно вільним і не зв’язує себе ніякими морально-правовими нормами.

Свій ідеал надлюдини Ніцше втілює у книзі „*Так говорив Заратустра*”.

Поняття „життя” використовувалось також для побудови нової картини світу. На початку ХХ ст. великої популярності набуває вчення французького мислителя **Анрі Бергсона** (1859 – 1941), в якому центральне місце займало поняття життя. У своєму головному творі „*Творча еволюція*” він критикує теорію еволюції та викладає розгонтуту філософію життя. *Життя* визначається Бергсоном як творчий процес, що триває у часі, ініціюється *життєвим поривом* і розгортається у все нових формах. Абстрагуючий, статичний розум не здатний досягнути динамізм, унікальність *тривання* потоку життя – причетність до творчого життєвого пориву можлива тільки завдяки інтуїтивному самозаглибленню свідомості. В інтуїції досягається єдність інстинкту та інтелекту. Це т.зв. *інтуїтивізм Бергсона*.

У культурно-історичному плані інтерпретує поняття життя **Освальд Шпенглер** (1880 – 1936). *Життя* для нього – це „доля”, „душа” культури, яка обґрунтовує ідею катастроф, що, постійно і регулярно повторюючись в історії, призводять до виникнення і смерті замкнутих у собі цивілізацій. У своїй праці „*Присмерк Європи*” Шпенглер висунув *концепцію культури*, що визначається як єдність стилістики, втіленої й формах економічного політичного, духовного, релігійного, практичного, художнього життя. *Культура* трактується ним як організм, який, з одного боку, характеризується твердою органічною єдністю, а з другого – відокремлений від інших культурних перетворень. Це означає, вважає Шпенглер, що єдиної культури не існує. Він виділяє 8 культур:

- египетську;
- індійську;
- вавілонську;
- китайську;
- греко-римську (аполонівську);
- візантійсько-арабську (магічну);
- західно-європейську (фаустівську);
- культуру майя.

Кожному культурному утворенню наперед визначені часові рамки, які залежать від внутрішнього життєвого циклу. Коли культура вмирає, вона перероджується в *цивілізацію*. Існування та співіснування культур є свідченням не єдиного процесу світової історії, а єдності проявів життя у Всесвіті. Ідеї Шпенглера щодо культурного процесу заклали основи сучасної філософії культури.

Вільгельм Дільтей (1833 – 1911) зробив вирішальний внесок у становлення філософії життя. Він прагнув закласти основи наук про дух, підкреслюючи *історичний* характер усіх форм прояву духовної діяльності – на противагу наукам природничим. Про те, чим є людина, вона дізнається зі своєї історії. У науках про дух вивчається дійсність, породжена людиною, тобто, дух займається творіннями самого ж духа. Тому специфічними є методи пізнання в цих науках: природу ми *пояснюємо*, дух – *розуміємо*, *вживаючись* у цілісність душевного життя, через досвід осягаючи факти нашої свідомості. Метод вивчення як індивідуального життя, так і культурних феноменів – взаємозв’язок *переживання*, його *вираження* у зовнішніх формах (жести, мова,

мистецтво тощо) і **розуміння** (осягання внутрішнього життя на основі його зовнішніх об'єктивацій). Духовно-історичний світ Дільтей розуміє як об'єктивацію життя. Її потрібно перевести знову в стихію духовного життя – тільки так ми можемо витлумачити людину і все нею сотворене.

Філософію **Георга Зіммеля** (1858 – 1918) на її останній фазі також причисляють до філософії життя. **Життя**, на думку Зіммеля, виробляє соціокультурні форми (наука, право, релігія тощо), що відокремлюються від свого джерела і спрямовані проти самої суті життя. Завдання людської свободи – боротьба з цими закостенілими формами і формування індивідуального етичного закону.

в) Християнський екзистенціалізм С.К'єркегора.

Данський філософ **С'єрен К'єркегор** (1813 – 1855) дав оригінальний, релігійно забарвлений аналіз людського існування і спричинив розвиток філософії екзистенціалізму ХХ ст.

Філософські погляди К'єркегора склалися під впливом німецького **романтизму** (філософська течія, представники якої розглядали природу як художній витвір духу, проповідували культ генія, відводили провідну роль у пізнанні мистецтву, інтуїції. Романтизм постав як антипросвітництво), з одного боку, і були антираціоналістичною реакцією на філософію Гегеля, – з іншого. К'єркегор відкидає гегелівське поняття абстрактного мислення (Абсолютного духу) і наполягає на врахуванні конкретного, часового, суб'єктивного **існування** (екзистенції, від лат. існування), тобто існування реального суб'єкта, перед яким постає питання: що є людина? Відповідь він дає наступну: „Людина є синтезом нескінченного і скінченного, тимчасового і вічного, свободи і необхідності...”. Але справжньою самістю людина може бути лише через свідоме ставлення до власного існування. Це ставлення, таким чином, осмислюється як завдання задля реалізації своєї івободи. Невиконання завдання свідчить про неготовність до єднання з Богом, про параліч волі до буття самим собою (що тотожне стану гріха).

Щоби досягнути самотнього існування і правдивої віри, людина проходить три стадії існування:

- 1) **естетичну** – безпосереднє життя в зовнішньому і чуттєвому аспектах, коли людина ще не обрала себе як самість. Приклад такого життя – Дон Жуан, а його принцип – „Взяти від життя все сповна”.
- 2) У стані відчаю з приводу неможливості зреалізувати першу стадію людина здійснює стрибок до **етичної стадії**, на якій вона й обирає себе саму. Вона стає суб'єктом рішень, а життя набуває відповідности та безперервности;
- 3) Але оскільки існують провина і гріх, людина мусить піднятись до **релігійної стадії**. Не можна позбутися гріха самотужки і власними зусиллями – саме тому Бог і прийшов до людей, ставши людиною.

Філософія К'єркегора не була сприйнята сучасниками. Лише в ХХ ст. до його вчення звертаються протестантська теологія, російська релігійно-ідеалістична філософія, екзистенціалізм.

г) Позитивізм (перша і друга хвилі розвитку).

Термін „позитивізм” походить від „позитивного” (тобто фактичного, побудованого на досвіді) знання. **Позитивізм** – філософський напрям, який єдиним джерелом істинного знання проголошує емпіричний досвід, заперечуючи пізнавальні цінність філософських знань, теоретичного мислення. Отже, позитивізм протиставляє таке „позитивне” знання „метафізичному” або спекулятивному, яке виходить за рамки фактів.

Позитивізм (філософія „позитивного” знання), який часто називають „філософією науки”, є однією з найвпливовіших течій останніх півтора століть. Видозмінюючись (від позитивізму до

магізму і далі до неопозитивізму та постпозитивізму), він багато в чому визначив духовне обличчя людства нашої епохи, епохи, що пов'язала свою долю з розвитком науки і техніки.

Основні ідеї і настанови позитивізму можна звести до таких тверджень:

1. Справжня наука не виходить за сферу фактів, за рамки чуттєвого даного. Вона не гониться за невлотними першоосновами і першопричинами. Звідси заперечення метафізики, яка не дотримується цієї вимоги.

2. Наука, яка вивчає факти, є всемогутньою. Не існує меж науковому пізнанню.

3. Суспільство також підлягає науковому пізнанню. Наукою про суспільство є соціологія.

4. Розвиток науки і техніки, а також соціології є запорукою суспільного прогресу.

При цьому слід зазначити, що під **наукою** позитивізм розуміє знання, побудоване за зразком природознавства. Вироблені природознавством критерії науковості та методи пізнання розглядаються як ідеал науки взагалі.

Світогляд, який намагається вирішити основні проблеми – що таке світ, людина, що таке добро, прекрасне і т. ін., виходячи з наукового знання, називають **сцієнтизмом** (від лат. scientia – наука). Позитивізм є типовим сцієнтичним світоглядом. Сцієнтизм хвибує тим, що він намагається звести існування людини до *буття речі серед інших речей*. Він не бачить специфіки людського існування (екзистенції), яку не можна зрозуміти, виходячи зі знання природи. В цьому відношенні сцієнтизм (і позитивізм як його різновид) є опонентом антропологічного, або як його іще називають, гуманістичного світогляду, який за вихідне приймає специфіку людського буття в світі. Виразниками антропологічної тенденції у філософії кінця ХІХ-ХХ ст. є філософія життя, феноменологія, екзистенціалізм та герменевтика.

Етапи розвитку позитивізму:

1. ПЕРШИЙ ЕТАП – „**перший позитивізм**” середини ХІХ ст., представлений іменами Огюст Конт, Джон Стюарт Міль, Герберт Спенсер.
2. ДРУГИЙ ЕТАП – „**другий позитивізм**” виникає на межі ХІХ-ХХ ст. Представники: Ернст Мах, Ріхард Авенаріус.
3. ТРЕТІЙ ЕТАП – „**неопозитивізм**” один із основних напрямів філософії ХХ ст. Б. Рассел, Л. Віттгенштайн, Р. Карнап та інші.
4. ЧЕТВЕРТИЙ ЕТАП – „**постпозитивізм**” формується у 60-70-х рр. ХХ ст. Представники: Карл Поппер, Томас Кун, Імре Лакатос, Пауль Фейєрабендта інші.

Перший позитивізм. Основи системи позитивізму закладає **Огюс Конт** (1798 – 1857) у своєму труді „**Курс позитивної філософії**”. Тут він формулює т.зв. **закон трьох стадій** духовного розвитку людства.

1) **Теологічну**, коли за явищами шукають надприродні сили.

2) **Метафізичну**, коли надприродні істоти замінені абстрактними сутностями, „останніми” причинами; пошуком цих причин і займається філософія.

3) **Наукову або позитивну**, коли пізнавальний інтерес звертається до реальних фактів, спостережень, виходячи з яких можна пізнати загальні закономірності. „Позитивне знання” у Конта має смисл: фактичного, корисного, вірогідного, точного, конструктивного, відносного.

Джон стюарт Міль (1806 – 1876) закладає основи єдиної методології для всіх наук – **індуктивної логіки**. **Герберт Спенсер** (1820 – 1903) створив концепцію еволюції

Друга хвиля позитивізму виникає на межі ХІХ – ХХ ст. Під впливом революції в природознавстві. Представники: Ернст Мах, Ріхард Авенаріус. Обидва мислили в руслі ідей і настанов позитивізму: філософію замикали на наукове знання (емпіричне й описове), на неї поширювали критерії науковості, вироблені для точної емпіричної науки. Філософію Мах зводив фактично до методології наукового пізнання. Саме пізнання він (як і Авенаріус) розглядав як процес прогресивної адаптації людини до середовища. Вважав, що основою наукового знання є не факти, а відчуття. Прагнути радикалізувати емпіризм позитивістів, Мах і Авенаріус

„розкладали” факти на складові елементи-відчуття, які проголошували вихідними „нейтральними” елементами досвіду. На основі цих елементів „конститується” світ.

Некласична філософія XX ст.

а) Неопозитивізм і постпозитивізм (третя та четверта хвилі розвитку).

Однією з провідних течій сучасної світової філософії є *позитивна філософія*, яка своїм джерелом має *класичний позитивізм XIX ст.*, і в наш час представлена *неопозитивізмом і постпозитивізмом*.

Неопозитивізм (або третя хвиля позитивізму) виник у 20-х рр. XX ст. і розвивався як течія, що претендувала на аналіз філософсько-методологічних проблем, висунутих у ході науково-технічної революції. На відміну від класичного позитивізму О.Конта та Г.Спенсера неопозитивісти вбачали *завдання філософії* не в систематизації та узагальненні конкретно-наукового знання, а в діяльності з аналізу мовних форм знання. Тому *предметом неопозитивістської філософії* стала мова науки як спосіб вираження знання, а також діяльність з аналізу цього знання та можливостей його вираження у мові.

Як напрямок включає в себе різноманітні логіко-філософські школи.

1. *Віденський гурток*, що сформувався у 1922 р. Його представники: **Моріс Шлік, Отто Нейрат, Рудольф Карнап, Ханс Рейхенбах, Алфред Джулс Айєр** та інші. Незважаючи на деякі розбіжності в поглядах представників об'єднує спільна *мета* – звести філософію до логічного аналізу мови науки (осмисленою мовою говорять, як вони вважали, лише логіка, математика та природознавство), а також піддати філософське і наукове знання критичному аналізу з позицій принципу *верифікації*, який полягає у зведенні висловлювань до чуттєвих фактів (М.Шлік).

2. *Львівсько-Варшавська школа* – одна із шкіл аналітичної філософії, представлена такими мислителями, як **Казимеж Айдукевич, Ян Лукасевич, Альфред Тарський, Тадеуш Котарбинський** та ін. Для цієї школи характерне різко негативне ставлення до ірраціоналізму, прагнення до зближення філософських і наукових досліджень, надання філософським міркуванням логічно точного статусу.

3. *Філософія лінгвістичного аналізу* втілена у вченнях **Джорджа Мура, Людвіга Вітгенштейна** та ін. Ця течія відмовляється від жорстких логічних вимог, вважаючи, що об'єктом аналізу має виступати природна мова. Традиційні філософські проблеми, на їхню думку, можуть бути подані у вигляді дилем, які вирішуються через лінгвістичний аналіз та уточнення значення слів. У цьому виявляється сутність даної філософської течії.

4. *Загальна семантика*, основними представниками якої є **С.Чейз** та **С.Хайякава**. Основна ідея цієї течії: філософія має пояснювати життя людини з огляду на структуру мови.

Отже, неопозитивізм, досліджуючи широке коло методологічних проблем, сприяв розвитку *філософії науки* – напряму, що досліджує характеристики науково-пізнавальної діяльності.

У 1960-1970 рр. під впливом ідей **Карла Поппера** склалася течія *постпозитивізму*. **Постпозитивізм** – це множина методологічних концепцій, що прийшли на зміну логічного позитивізму; є етапом у розвитку філософії науки, який зосереджує увагу на проблемах ефективності наукового знання, механізмі його розвитку, сутності наукових революцій, на зв'язках наукового знання з соціально-культурним середовищем людини. Основні його представники: **Томас Кун, Імре Лакатос, Стівен Тулмін, Пауль Фейєрабендта** ін.

Впливовою частиною постпозитивізму є *критичний раціоналізм (К.Поппер)* – концепція, згідно з якою, наука розвивається тільки як процес здогадів і припущень, в яких міститься можливість їх спростування.

Зрушенням критичного раціоналізму в бік лібералізації вимог раціональності був „методологічний анархізм” **П. Фейєрабенда**. Основна ідея його вчення полягає в тому, що будь-які норми діяльності не є адекватними в різні часи. Він заперечує можливість універсального методу пізнання, тому що будь-який розвиток знання передбачає відмову від старих методів. Він робить висновок, що раціональність є продуктом історії.

Загалом постпозитивізм відіграв значну роль у розвитку філософії науки ХХ ст.

СПЕЦИФІЧНІ РИСИ НЕОПОЗИТИВІЗМУ ТА ПОСТПОЗИТИВІЗМУ

Неопозитивізм	Постпозитивізм
1. За зразок для методологічних побудов було взято формально-логічні конструкції, а знаряддям методологічних досліджень став методологічний аналіз науки.	1. Відхід від орієнтації на символічну логіку і звернення до історії науки
2. Основна увага зверталась на аналіз структури наукового знання	2. Суттєва зміна проблематики методологічних досліджень
3. Відділення процесу появи нового знання від процесу його обґрунтування	3. Відмова від комулятивізму в розумінні розвитку знання (теорія антикомулятивізму)
4. Обґрунтування ідеології демаркаціонізму (розмежування наукового і ненаукового знання, емпіричної науки і формальних наук)	4. Поступовий відхід від демаркаціонізму
5. Методом демаркації стала фальсифікація (принципова спростовуваність будь-якого твердження, що належить до науки)	5. Характерними є проблеми фальсифікації: правдоподібності наукових теорій; раціональності; розуміння; соціології знання тощо

б) Структуралізм

У середині ХХ ст. в європейській філософії сформувалась течія, яка дістала назву *структуралізм*. Його основні представники: **Клод Леві-Стросс, Жак Лакан, Мишель Фуко, Роберт Барт** та ін.

Структуралізм – це загальна назва ряду напрямків у соціогуманітарному пізнанні ХХ ст., пов’язаних із виявленням структури, тобто сукупності відношень між елементами цілого, що зберігають свою сталість у ході різних переворень і змін. Пошук структур відбувається в різних сферах культури.

Об’єктом дослідження є культура як сукупність знакових систем, найважливішою з яких є мова, але належать також наука, мистецтво, міфологія, релігія, мода, реклама тощо. Саме на цих об’єктах структурний аналіз дає змогу виявити приховані закономірності, яким несвідомо покорується людина.

Структуралізм як явище філософської думки пройшов ряд етапів:

1). характеризується становленням методу дослідження (*лінгвістичний структуралізм*);

2) пов’язаний з поширенням методів структурної лінгвістики на різноманітні сфери культури. Це в першу чергу стосується діяльності К.Леві-Сторсса. Він застосовував цей метод для аналізу культурного життя первісних племен. З його точки зору, тотемізм, магія, міфи є своєрідною мовою. Він формулює ідею надраціоналізму як гармонію

чуттєвого і раціонального начал, втраченою сучасною європейською цивілізацією, але збережену на рівні первісного мислення. Це *школа етнологічного структуралізму*.

3) *постструктуралізм*, який не утворює організаційної єдності і не має спільної програми. Представлений концепціями таких вчених:

- ✓ вченням про деконструктивізм Жака Дерріди;
- ✓ теорією історичного розвитку способу позначення Жана Бодріяра;
- ✓ „філософія становлення” Жюльєн Дельоза;
- ✓ „теорія поезії” Х.Блума.

Аналізуючи структуралізм, можна показати його позитивні моменти і значення для науки в цілому. Це, по-перше, ретельна розробка механізмів комунікацій; по-друге, опора на багатомірність культурних утворень. Проте структуралізм відмовляється від активності суб'єкта як носія культури, недооцінює індивідуальність, абсолютизує знаково-мовну систему. В цілому він загострює питання про шляхи розвитку і долю філософії.

в) Герменевтика.

В нашому дослідженні *герменевтика* (від грец. пояснюю, тлумачу) розглядається як течія сучасної філософії, основними представниками якої є **Ганс Георг Гадамер, Поль Рікер** та ін.

Основним питанням філософської герменевтики стає питання про те, як влаштоване, упорядковане те суще, буття якого полягає в розумінні. Для Гадамера розуміння не тільки науковий метод, а й спосіб буття самої людини, що відкриває їй світ. Процес розуміння йде по герменевтичному колу, в якому часткове пояснюється із цілого, а ціле – з часткового. Предметом розуміння, на думку Гадамера, є не смисл, вкладений в текст автором, а той предметний зміст, з осмисленням якого пов'язаний даний текст. За Гадамером, герменевтика є філософією „тлумачення”: від тлумачення текстів до тлумачення людського буття, знання про світ і буття в ньому.

Якщо Гадамер розробляє в герменевтиці онтологічний бік, то П.Рікер – гносеологічний. Будь-яке розуміння, на його думку, опосередковане знаками і символами. Під символом Рікер розуміє будь-яку структуру значень, де один смисл є прямим, первинним, а інший – непрямим, побічним, вторинним, який можна сприйняти лише опосередковано, через первинний смисл. Він трактує герменевтику як інтерпретацію вузьких, обмежених символів і пререходить до аналізу цілісних культурних текстів як об'єкта інтерпретації.

Отже, герменевтика як філософська концепція відтворила ідею цілісності культури, філософії, суспільства, надала метод аналізу культурних явищ; визначила поворот до загальнолюдських цінностей.

г) Феноменологія.

Феноменологія (від грец. той, що з'явився) – вчення про феномен, даний людині в досвіді чуттєвого пізнання. Засновником цього найвпливовішого вчення ХХ ст. був німецький філософ **Едмунд Гусерль**. Своїм завданням вважав пошук очевидності, що здійснювався через переорієнтацію уваги філософії із зовнішнього (трансцендентного) світу на світ свідомості (світ трансцендентальний), зрозумілий як смислоутворююча активність, завдяки якій можливий будь-який досвід і будь-яка наукова діяльність. Феноменологічний аналіз свідомості заснований на інтуїтивно-споглядальній самоочевидності її **феноменів**. Властивістю психічних феноменів при цьому вважається їх **інтенціональність**, тобто, їх властивість бути спрямованими на **щось**, завжди бути **свідомістю чогось**. Свідомість має смислоутворювальну функцію – сама вона утворює

інтенціональні предмети, які ми вважаємо предметами самими по собі. Внаслідок **феноменологічної редуції** свідомості, людині мусить відкритись світ феноменів – сутностей, які й обумовлюють можливість будь-якого досвіду, будь-якої предметності, у баченні яких і досягалась б самоочевидність, що шукається. Відомі праці: „Філософія арифметика”, „Логічні дослідження”, „Картезіанські роздуми”.

Послідовниками Гусерля були **Моріс Мерло-Понті, Макс Шелер**, який в останні роки життя буде проект **філософської антропології**.

г) Антропология фрейдизму.

Однією з найвпливовіших ідейних течій ХХ ст. став *психоаналіз*.

Психоаналіз – один із методів психотерапії та психологічне вчення, в основі якого лежить визнання домінуючої ролі підсвідомого в житті людини.

Виникнувши в рамках психіатрії як своєрідний підхід до лікування неврозів, психоаналіз спочатку не претендував на роль філософського вчення, яке розкривало б та пояснювало поряд із механізмами функціонування людської психіки і закономірності суспільного розвитку. Але з часом його теоретичні положення та установки почали застосовуватись у філософії для пояснення особистісних, культурних та соціальних феноменів.

Засновником психоаналізу в його класичній формі був австрійський психолог, невропатолог, психіатр **Зігмунд Фрейд** (1856-1939). Головним у психоаналізі стало виявлення несвідомого, його філософське осмислення та тлумачення. Фрейд, висувачи свою концепцію несвідомого, підкреслював, що воно не було предметом дослідження класичної філософії та психології, а причину цього вбачав у культурі розуму та свідомості. Психіка ж людини, на його думку, роздвоюється на дві сфери: свідоме та несвідоме. Саме вони і визначають суттєві характеристики особистості.

Спочатку психіка у Фрейда була представлена трьома інстанціями: несвідоме, передсвідоме і свідоме. **Несвідоме** – це та частина психіки, де концентрується несвідомі бажання та витіснені із свідомості ідеї. **Передсвідоме** – це зміст душевного життя, який у даний час не усвідомлюється, але легко може стати усвідомленим (пам'ять, мислення тощо). **Свідомість** Фрейд пов'язував із сприйняттям зовнішнього світу. Джерелом психічної динаміки, за Фрейдом, є бажання сфери несвідомого, що прагнуть розрядки через дію. Але для цього необхідно, щоб вони включились у сферу свідомості, яка управляє реалізацією актів поведінки. Можливим же це стає лише за посередництва передсвідомого, яке здійснює цензуру бажань несвідомого. Пізніше Фрейд уточнює, що психічна діяльність несвідомого підкоряється **принципу задоволення**, а психічна діяльність передсвідомого – **принципу реальності**. Він виділяв також певні приклади психічної діяльності: сноведіння, асоціативне мислення, гіпнотичне навіювання, дотепність, психопатологія буденного життя (забування імен, прізвищ, гублення речей тощо).

Пізніше у праці „**Я і Воно**” він розгортає структурну концепцію психіки, виділяючи в ній три сфери. „**Воно**” охоплює усе природжене, генетично первинне, найглибший пласт несвідомих потягів, що підкоряється принципу задоволення. Вимоги „**Воно**” мають задовольняти „**Я**”. Це сфера свідомого, посередник між несвідомим та зовнішнім світом, що діє на принципом реальності. Джерелом моральних та релігійних почуттів стає „**Над-Я**”. Це внутрішня особистісна совість, інстанція, що уособлює в собі установки суспільства.

Отже, Фрейд створив свою теоретичну систему психіки, а його теорія про свідоме та несвідоме стала основою психоаналітичної системи.

Важливим складовим елементом фрейдівського психоаналізу було уявлення про **лібідо**. Спираючись на дані природничих наук і дотримуючись біологічного стилю

мислення, Фрейд головним рушієм поведінки людини вважав два інстинкти: самозбереження та сексуальний. Сексуальний інстинкт, лібідо, і став головною ланкою психоаналізу. Лібідо, згідно з Фрейдом, – це психічна енергія, яка лежить в основі всіх сексуальних проявів індивіда, сила, що кількісно змінюється і якою можна вимірювати всі процеси та перетворення в сфері сексуальноо збудження. Вона (психічна енергія, лібідо) може бути розряджена у дії, витісненою (витіснення – це переведення психічного змісту із свідомого у несвідоме і збереження його у несвідомому стані) назад у несвідоме, або ж енергія сексуальних потягів відхиляється від прямої мети і спрямовується до не сексуальних (соціальних) цілей. Цей останній процес Фрейд називає **сублімацією**. Таким чином, з точки зору вчення про лібідо процес психічного розвитку людини є за своєю суттю біологічно детермінованим процесом пертворень її сексуального інстинкту.

Вчення Фрейда (**фрейдизм**), не будучи філософським, містить у собі значний світоглядний потенціал завдяки специфічному осмисленню сутності людини і культури. Продовжуючи психоаналітичну практику, він від дослідження індивідуальної поведінки звертається до соціальної. Всю історію людства, соціальні події, суспільне життя він намагається тлумачити з позицій власної теорії психоаналізу та біогенетичного закону.

З критикою фрейдизму виступив швейцарський психіатр, культуролог, засновник *аналітичної психології* **Карл Юнг** (1875-1961). Він показав, по-перше, що неприпустимо аналізувати всі прояви несвідомого з огляду на витіснену сексуальність, а по-друге, несвідоме включає в себе не лише суб'єктивне та індивідуальне, а й колективний і безособовий зміст психічного, що походить із глибокої давнини (**ідея „колективного несвідомого”**, що складаються з образів давнини, сноведінь та фантазій психічно хворих, які Юнг називає **архетипами**).

З якої б точки зору не піддавали критиці вчення Фрейда та його послідовників, воно знову й знову ставало предметом наукових дискусій, породжувало нові напрямки. У 30-ті роки ХХ ст. виникає новий напрямок в психоаналізі – **неофрейдизм**, представники якого основну увагу приділяли дослідженню соціально-філософських проблем. Представлений багатьма течіями.

1. *Індивідуальна психологія* **Альфреда Адлера**.
2. *Сексуально-економічна теорія* **Вільгельма Райха**.
3. *Теорія соціалізації і людської взаємодії* **Г.Саллівана**.
4. *Психоаналіз* **Еріха Фромма**.
- 5.

д) Екзистенціальна філософія та її різновіди.

Однією з провідних течій суспільної думки ХХ ст. є *екзистенціальна філософія*, що на прешій план висунула ідею абсолютної унікальності людського буття, зосередившись навколо проблеми людини та її місця в світі, проблеми духовної витримки людини, яка потрапила в потік подій і втратила контроль. Ця філософія зосереджувала увагу на кризових ситуаціях у житті людини і людства, пробувала розглянути людину в умовах складних історичних випробувань. Однією із складових частин цієї течії став *екзистенціалізм*.

Джерела екзистенціалізму склали вчення С'єрена К'єркегора, який вперше сформулював поняття „екзистенція”, „філософія життя”, і особливо феноменологія Е. Гуссерля.

Провідними представниками цієї течії є:

- в Німеччині – **Мартін Хайдеггер, Карл Ясперс;**
- у Франції – **Жан-Поль Сартр, Альбер Камю, Габріель Марсель, Сімона де Бовуар;**
- в Іспанії – **Хосе Ортега-і-Гасет;**
- в Італії – **Нікколо Аббаньяно** і багато інших.

В центрі їхньої уваги були питання провини та відповідальності, рішення та вибору, ставлення людини до смерті тощо, а проблеми науки, релігії, моралі, мистецтва цікавили їх лише настільки, наскільки вони стосувались названих питань. Основними проблемами стали:

- Людина як унікальна істота;
- Філософія буття,
- Гуманізм;
- Історія західно-європейської цивілізації;
- Проблема свободи та відповідальності;
- Смерті як найпотаємнішої суті людського існування;
- Проблема часу як характеристики людського буття.

Отже, **екзистенціалізм** (лат. існування) – філософське вчення, в якому вихідні значення суцього виводяться з існування (екзистенції) людини.

Ознаками екзистенції виступають:

- 1) позбавлена субстанційного, предметного характеру;
- 2) є трансценденцією, тобто виходить за свої межі;
- 3) це постійна можливість бути іншим;
- 4) кожна екзистенція унікальна і неповторна;
- 5) не може бути об'єктивованою.

Таке неоднозначне тлумачення дає змогу виділити два основних напрямки в екзистенціалізмі.

1. *Релігійний* (Г.Марсель, К.Ясперс) – закликає до руху від світу до Бога, до самозаглиблення, що зробить можливим досягнення нового, „трансцендентного” виміру буття.
2. *Атеїстичний* (Ж.-П.Сартр, А.Камю) – вчить, що навіть, коли Бога немає, то все ж є, принаймі, одне буття, в якому існування передуює сутності, буття, яке існує до свого визначення за допомогою понять. Цим буттям є людина, людська реальність.

Отже, екзистенціалізм здійснив спробу теоретично обґрунтувати свободу людини в усвідомленні та створенні історичних умов для подолання відчаю та страху в глобальній історичній ситуації, коли людство опиняється на межі двох можливостей – вижити чи загинути. Безумовно йому властиві і деякі суперечності, і труднощі в сприйманні його положень, проте він мав значний вплив на західноєвропейську і світову культуру.

Філософська антропологія в широкому значенні – це філософське вчення про природу і сутність людини. Але в даному випадку – це течія західної філософії ХХ ст. (преважно німецької), що виникла в 20-х роках як прояв загального „антропологічного перевороту”. Основними представниками цієї течії є: Макс Шелер, Гельмут Плеснер, Арнольд Гелен та ін.

Ідейними джерелами філософської антропології були філософія німецького романтизму та „філософія життя”. Представники *філософської антропології* трактують її як науку про метафізичне походження людини, про її фізичне, психічне, духовне начала в світі, про ті сили і тенденції, які рухають нею і які вона приводить у рух. **Завдання** філософської антропології *полягає* в тому, щоб чітко показати, яким чином із основної структури людського буття випливають усі специфічні монополії, звершення й справи людини: мова, совість, інструменти, зброя, ідеї справедливого й несправедливого, держава, керівництво, мистецтво, міф, релігія, наука, історичність та суспільність. Отже, центральним питанням цієї філософської течії є питання про сутність людини.

Об'єднуючим началом філософської антропології, як бачимо, є проблема людини. Проте, в цьому принципово єдиному цілісному напрямку співіснують відносно самостійні антропологічні концепції: 1) *біологічна* (Гелен, Портман); 2) *культурологічна* (Ротхакер, Ландман); 3) *релігійна* (Шелер, Хенгстенберг);

4) педагогічна (Больнов).

Отже, представники філософської антропології, розробляючи свої вчення, полемізуючи з іншими течіями, наголошуючи на необхідності досягнення природи буття і преш за все людське буття. Проте антропологічна цілісність людини розглядається поза її практичними відносинами з природою та історичною реальністю.

Своєрідним синтезом екзистенціальної та релігійної філософії є *персоналізм*, основна характерна риса якого – атеїстична тенденція, що визнає особистість та її духовні цінності вищим смислом земної цивілізації. Основні представники персоналізму: П.П.Боун, Р.Т.Флюеллінг, З.Ш.Брайтмен, М.У.Калкінс у США; Х.У.Керр – в Англії; В.Штерн – у Німеччині; Е.Муньє, Ж. Лакруа – у Франції та інші. Предметом філософського дослідження в персоналізмі є творча суб'єктивність людини.

Філософія сьогодні прагне активно обговорювати і осмислювати ключові проблеми розвитку цивілізації, зростає значимість і зацікавленість щодо соціальної філософії, політичної філософії, філософії культури.

Сучасна філософія, відображаючи складний, динамічний, суперечливий, але єдиний світ, підійшла до необхідності нового погляду на проблеми співвідношення загальнолюдського і національного, суспільного і індивідуального, загального і особливого у суспільному розвитку.